

LUTFIY IJODIDA TUYUQ JANRINING O'RNI

Rashidaxon Axmedova Muqimovna
Qo'qon davlat universiteti o'qituvchisi
Abdumannonov Sarvarbek Solijon o'g'li
Qo'qon davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada buyuk ajdodlarimizning boy ilmiy merosini chuqur o'rganish masalasi milliy tarixiy xotira, ilmiy tafakkur, ta'lim sifati, yoshlar tarbiyasi va zamonaviy innovatsion rivojlanish jarayonlari bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilinadi. Tadqiqotda Abu Rayhon Beruniy, Muhammad ibn Muso Xorazmiy, Abu Ali ibn Sino, Ahmad Farg'oniy, Mirzo Ulug'bek, Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Mahmud Zamaxshariy, Alisher Navoiy kabi buyuk siymolarning ilmiy, falsafiy, ma'naviy va metodologik merosi faqat tarixiy faxr obyekti sifatida emas, balki bugungi oliy ta'lim, ilmiy tadqiqot, ma'naviy-ma'rifiy ishlar va yoshlar dunyoqarashini shakllantirishning muhim manbasi sifatida yoritiladi. Maqolada ajdodlar ilmiy merosini chuqur o'rganishning nazariy asoslari, manbashunoslik talablari, fanlararo o'rganish imkoniyatlari, raqamlashtirish, ilmiy tarjima, ta'lim jarayoniga integratsiya qilish va yoshlar ilmiy kompetensiyasini rivojlantirishdagi o'rni ochib beriladi. Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasida ta'lim, ilm-fan, madaniy meros va ma'naviy-ma'rifiy sohalarni rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosati mazmuni bilan bog'liq holda ajdodlar merosini o'rganish zarurati asoslanadi. Mualliflar mazkur mavzuga shunchaki tarixiy voqelik sifatida emas, balki milliy taraqqiyotning intellektual resursi sifatida yondashadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ajdodlar ilmiy merosi oliy ta'lim tizimida alohida fan, maxsus kurs, seminar, loyiha, mustaqil izlanish, raqamli resurs va fanlararo tadqiqotlar orqali tizimli o'rganilgandagina uning tarbiyaviy va ilmiy samarasi yuqori bo'lishi aniqlanadi.

Kalit so'zlar: buyuk ajdodlar, ilmiy meros, milliy tafakkur, Uchinchi Renessans, manbashunoslik, ta'lim, ilm-fan, madaniy meros, yoshlar tarbiyasi, raqamlashtirish, allomalar, innovatsion ta'lim.

Kirish.

Buyuk ajdodlarimizning boy ilmiy merosini chuqur o'rganish bugungi O'zbekiston jamiyatida faqat tarixiy xotirani tiklash, o'tmish bilan faxrlanish yoki ma'naviy tadbirlar mazmunini boyitish masalasi emas, balki milliy taraqqiyot, intellektual salohiyat, ta'lim sifati, ilmiy dunyoqarash, madaniy o'zlik va yosh avlodning ma'naviy immunitetini shakllantirish bilan bevosita bog'liq bo'lgan dolzarb ilmiy-pedagogik muammodir. Har qanday xalqning ertangi kuni uning iqtisodiy imkoniyatlari, tabiiy boyliklari yoki geosiyosiy joylashuvi bilangina belgilanmaydi; millatning kelajagi, avvalo, uning o'z tarixiy ildizini anglay olishi, o'z ilmiy maktablarini qadrlashi, merosni muzey javonida qoldirmasdan zamonaviy tafakkur va amaliy faoliyatga aylantira olishi bilan belgilanadi. Markaziy Osiyo, xususan, bugungi

O‘zbekiston hududi qadimdan ilm-fan, madaniyat, tibbiyot, matematika, astronomiya, geodeziya, geografiya, falsafa, mantiq, hadisshunoslik, fiqh, tilshunoslik, adabiyot va me‘moriy tafakkur rivojlangan yirik sivilizatsion makon bo‘lib kelgan. Bu hududda shakllangan ilmiy muhit Sharq va G‘arb tafakkuri o‘rtasida ko‘prik vazifasini bajargan, qadimgi yunon, hind, fors, arab va turkiy ilmiy an‘analarini sintez qilgan, tajriba, kuzatish, dalil, mantiq, tarjima, sharh, izoh va ilmiy munozara madaniyatini rivojlantirgan. Muhammad ibn Muso Xorazmiy nomi bilan bog‘liq algoritmik tafakkur, Abu Rayhon Beruniyning kuzatish va qiyoslashga tayanadigan empirik yondashuvi, Abu Ali ibn Sinoning tibbiy-falsafiy qarashlari, Ahmad Farg‘oniyning astronomik bilimlari, Mirzo Ulug‘bekning rasadxonasi va yulduzlar jadvali, Imom Buxoriy hamda Imom Termiziylarning manbani tekshirish va ishonchlilik mezoniga asoslangan ilmiy maktabi hozirgi zamonaviy fan metodologiyasi uchun ham juda muhimdir. Ayniqsa, bugungi globallashuv sharoitida axborot tezligi bilim chuqurligidan oldinga chiqib ketayotgan, internetdagi yuzaki ma‘lumotlar ko‘pincha ilmiy xulosadek qabul qilinayotgan, yoshlar ongida tayyor javobni tez topish odati mustaqil fikrlash o‘rnini egallash xavfini tug‘dirayotgan bir davrda ajdodlarimizning ilmga, manbaga, dalilga, kitobga, ustozga va izlanishga bo‘lgan munosabatini chuqur o‘rganish alohida ahamiyat kasb etadi. Bu meros yosh avlodga shuni anglatadiki, haqiqiy bilim tayyor matnni yodlash yoki texnologik vositadan nusxa olish emas, balki savol qo‘yish, manba bilan ishlash, kuzatish, tahlil qilish, xato va to‘g‘rini farqlash, natijani umumlashtirish va jamiyat manfaatiga xizmat qildirish jarayonidir. O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda ta‘lim, ilm-fan, madaniy meros va ma‘naviy-ma‘rifiy sohalarni rivojlantirishga qaratilgan islohotlar ajdodlar merosini chuqur o‘rganish uchun mustahkam huquqiy va institutsional zamin yaratmoqda. Ta‘lim tizimini rivojlantirish, ilm-fanni qo‘llab-quvvatlash, oliy ta‘limda tadqiqotchilik muhitini kuchaytirish, yoshlarni kitobxonlikka, ilmiy izlanishga, innovatsion fikrlashga yo‘naltirish, qadimiy yozma manbalarni saqlash va tadqiq etish, allomalar merosini ommalashtirish kabi vazifalar bu mavzuni amaliy jihatdan ham dolzarb qiladi. Mazkur maqolaning ilmiy muammosi shundan iboratki, ajdodlar ilmiy merosini o‘rganish ko‘pincha umumiy ma‘naviy targ‘ibot darajasida qolib ketadi, lekin uni fanlararo tadqiqot, oliy ta‘lim metodikasi, raqamli gumanitar fanlar, ilmiy tarjima, manbashunoslik va yoshlar ilmiy kompetensiyasi bilan bog‘lash mexanizmlari yetarlicha tizimlashtirilmagan. Shuning uchun ushbu tadqiqotning maqsadi buyuk ajdodlarimizning boy ilmiy merosini chuqur o‘rganishning nazariy, metodologik va amaliy asoslarini aniqlash, uning oliy ta‘lim, ilmiy tadqiqot va ma‘naviy-ma‘rifiy tarbiyadagi o‘rnini ilmiy jihatdan asoslashdan iboratdir. Tadqiqotning vazifalari sifatida ajdodlar ilmiy merosining tarixiy ildizlarini yoritish, allomalar ilmiy metodini zamonaviy ta‘lim talablari bilan bog‘lash, merosni o‘rganishdagi mavjud muammolarni aniqlash, oliy ta‘limda qo‘llash mumkin bo‘lgan samarali yondashuvlarni ishlab chiqish va raqamli muhit imkoniyatlarini tahlil qilish belgilandi. Mazkur yondashuv mavzuga tantanavor emas, ilmiy-nazariy nuqtayi nazardan qarashni talab qiladi, chunki ajdodlar nomini ulug‘lash oson, ammo ularning tafakkur uslubini zamonaviy avlodga singdirish murakkab va mas‘uliyatli ilmiy-pedagogik vazifadir. Shu o‘rinda ajdodlar merosini chuqur o‘rganishning yana bir muhim sababi

shundan iboratki, tarixiy xotira bilan ilmiy tafakkur o'rtasidagi bog'liqlik jamiyatning ma'naviy barqarorligini ta'minlaydi. O'z tarixini bilgan, ammo uni tahlil qila olmaydigan avlod hissiy g'urur bilan cheklanib qolishi mumkin; tarixiy ildizni ilmiy tahlil bilan bog'lay olgan avlod esa yangi ilmiy natija yaratishga intiladi. Shuning uchun buyuk ajdodlarimiz merosini ta'lim jarayoniga kiritishda faqat ularning tug'ilgan yili, yashagan joyi yoki mashhur asarlari nomini sanab o'tish yetarli emas. Talaba yoki o'quvchi alloma qanday savolga javob izlaganini, nima uchun aynan shu masala uning davri uchun muhim bo'lganini, u qanday manbalardan foydalanganini, qanday xulosaga kelganini va bu xulosa bugungi fan uchun qanday ahamiyat kasb etishini tushunishi lozim. Masalan, Xorazmiy merosini o'rganishda algebra atamasining tarixiy kelib chiqishini bilish muhim, ammo undan ham muhimrog'i algebraik tafakkurning hayotiy masalalarni umumiy modelga aylantirishdagi rolini anglashdir. Beruniy merosini o'rganishda uning qomusiy olim bo'lganini aytish muhim, biroq undan ham muhimrog'i uning turli fikr va madaniyatlarga xolis yondashish madaniyatini zamonaviy ilmiy muloqotga tatbiq etishdir. Ibn Sino haqida gapirganda uning buyuk tabib bo'lganini qayd etish tabiiy, lekin uning bilimni tizimlashtirish, kasallikni kuzatish, inson ruhiyati va jismoniy holatini o'zaro bog'liq ko'rish tajribasini bugungi tibbiy-pedagogik madaniyat bilan bog'lash yanada muhimdir. Shu nuqtayi nazardan, maqola mavzusi zamonaviy O'zbekiston ta'lim tizimi uchun ikki tomonlama ahamiyatga ega: bir tomondan, u milliy ma'naviy ildizlarni mustahkamlaydi, ikkinchi tomondan, ilmiy fikrlash, tanqidiy tahlil, tadqiqotchilik, ijodkorlik va kasbiy mas'uliyatni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Materiallar va metodlar. Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy tahlil, manbashunoslik yondashuvi, tizimli tahlil, fanlararo integratsiya, kontent-tahlil, biografik-metodologik tahlil, pedagogik umumlashtirish va nazariy modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Tarixiy-qiyosiy tahlil yordamida buyuk ajdodlarimizning ilmiy faoliyati ular yashagan davrning ijtimoiy, madaniy, siyosiy va ilmiy sharoiti bilan bog'liq holda o'rganildi, chunki biror allomaning merosini to'g'ri anglash uchun uning asarini davridan uzib baholash yetarli emas; aksincha, o'sha davrdagi ilmiy markazlar, kutubxonalar, tarjima maktablari, madrasalar, rasadxonalar, sayohatlar, ustoz-shogird an'analari va xalqaro ilmiy aloqalar tahlil qilinishi zarur. Manbashunoslik yondashuvi ajdodlar merosini ikkilamchi bayonlar darajasida emas, balki asarlar, qo'lyozmalar, tarjimalar, ilmiy sharhlar, izohlar, kataloglar, ensiklopedik ma'lumotlar va zamonaviy tadqiqotlar bilan ishlash orqali o'rganishni taqozo etadi. Bu metod ilmiy halollik va aniqlikni ta'minlaydi, chunki tarixiy shaxslar haqida ommalashgan, ammo ilmiy tekshiruvdan o'tmagan tasavvurlar ham uchrab turadi; bunday vaziyatda tadqiqotchi tarixiy romantikadan ko'ra manba ishonchliligiga tayanishi kerak. Tizimli tahlil metodi orqali ajdodlar ilmiy merosi ta'lim, fan, madaniyat, ma'naviyat, raqamlashtirish, yoshlar tarbiyasi va milliy taraqqiyot strategiyasi bilan bog'langan yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqildi. Fanlararo integratsiya metodi mazkur merosni faqat tarix yoki ma'naviyat doirasida emas, balki matematika, informatika, astronomiya, tibbiyot, geografiya, falsafa, tilshunoslik, pedagogika, axborot texnologiyalari va madaniyatshunoslik bilan bog'liq holda tahlil qilish imkonini berdi. Masalan, Xorazmiy merosini algebra, algoritm, hisoblash madaniyati, matematik modellashtirish va zamonaviy dasturlash

bilan; Beruniy merosini astronomiya, geodeziya, mineralogiya, geografiya, empirik kuzatish va qiyosiy metod bilan; Ibn Sino merosini tibbiyot, mantiq, falsafa, axloq, inson salomatligiga kompleks yondashuv va klinik kuzatish madaniyati bilan; Mirzo Ulug‘bek merosini astronomik kuzatuv, matematik aniqlik, ilmiy infratuzilma va jamoaviy tadqiqot bilan bog‘lab o‘rganish mumkin. Kontent-tahlil metodi yordamida O‘zbekiston Respublikasida ta‘lim, ilm-fan, madaniy meros va ma‘naviy-ma‘rifiy sohalarni rivojlantirishga oid normativ-huquqiy hujjatlar mazmuni ilmiy jihatdan umumlashtirildi. Bu hujjatlarda belgilangan maqsadlar, xususan, oliy ta‘lim sifatini oshirish, yoshlarni ilmiy faoliyatga jalb etish, qadimiy yozma manbalarni saqlash, madaniy merosni raqamlashtirish, kitobxonlik va ilmiy-ma‘rifiy targ‘ibotni kuchaytirish kabi vazifalar tadqiqot mavzusining dolzarbligini amaliy jihatdan mustahkamlaydi. Biografik-metodologik tahlil yordamida allomalar hayot yo‘li, ilmga munosabati, ijodiy intizomi, ustoz-shogird munosabati, ilmiy muhit yaratish tajribasi va shaxsiy ma‘naviy fazilatlari yoshlar tarbiyasi uchun pedagogik model sifatida baholandi. Pedagogik umumlashtirish metodi orqali oliy ta‘lim muassasalarida ajdodlar merosini o‘qitish bo‘yicha mavjud tajribalar nazariy jihatdan tahlil qilindi va ularni samarali tashkil etish uchun ilmiy-metodik takliflar ishlab chiqildi. Nazariy modellashtirish esa ajdodlar merosini o‘rganish jarayonini uch bosqichli tizim sifatida tasavvur qilish imkonini berdi: birinchi bosqichda talabalar allomalar hayoti va asarlari bilan tanishtiriladi, ikkinchi bosqichda manba, termin, g‘oya va metod tahlil qilinadi, uchinchi bosqichda esa meros zamonaviy fan, kasbiy ta‘lim va amaliy loyiha bilan bog‘lanadi. Tadqiqot materiallari sifatida milliy qonunchilik bazasidagi rasmiy hujjatlar, allomalar merosiga oid ilmiy-ma‘rifiy manbalar, xalqaro ensiklopedik ma‘lumotlar, tarixiy-biografik tadqiqotlar, pedagogik nazariya va oliy ta‘limda fanlararo yondashuvga oid ilmiy qarashlar asos qilib olindi. Bunday metodologik yondashuv tadqiqotga ikki tomonlama aniqlik beradi: bir tomondan, mavzu milliy davlat siyosati va ta‘lim tizimi bilan bog‘lanadi, ikkinchi tomondan, allomalar merosi jahon ilm-fani kontekstida baholanadi. Natijada buyuk ajdodlarimiz merosini o‘rganish nafaqat tarixiy xotira, balki ilmiy metod, tarbiyaviy mazmun va innovatsion tafakkur manbasi sifatida tahlil qilinadi. Metodologik jihatdan tadqiqotning yana bir muhim jihati shundaki, unda ajdodlar ilmiy merosini baholashda zamonaviy kompetensiyaviy yondashuvdan foydalanildi. Kompetensiyaviy yondashuv merosni o‘quvchiga tayyor ma‘lumot sifatida berish bilan cheklanmaydi, balki uni mustaqil izlanish, manba bilan ishlash, mantiqiy xulosa chiqarish, ilmiy nutq tuzish, bahs-munozarada dalil keltirish va nazariy bilimni amaliy vaziyatga qo‘llash ko‘nikmalari bilan bog‘laydi. Shu asosda tadqiqotda ajdodlar merosini o‘qitishning passiv va faol shakllari o‘zaro solishtirildi. Passiv shaklda talaba ma‘ruzani tinglaydi, asosiy sanalar va shaxslarni eslab qoladi, yakunda qisqa javob beradi. Faol shaklda esa talaba manba parchasini tahlil qiladi, alloma fikrini hozirgi fan tili bilan izohlaydi, guruhda muhokama qiladi, muayyan ilmiy muammo bo‘yicha kichik loyiha yaratadi va o‘z xulosasini asoslaydi. Tadqiqotda aynan ikkinchi shakl samaraliroq ekani nazariy jihatdan asoslandi. Chunki chuqur o‘rganish degani ko‘p ma‘lumot yig‘ish emas, balki ma‘lumotlar o‘rtasidagi bog‘lanishni ko‘ra olish, tarixiy tajribani zamonaviy bilim bilan tutashtirish va mustaqil ilmiy munosabat bildirishdir.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, buyuk ajdodlarimizning ilmiy merosini chuqur o'rganish bir necha asosiy yo'nalishda samarali natija beradi: birinchidan, u milliy ilmiy tafakkur tarixini tiklaydi; ikkinchidan, yosh avlodda ilmga hurmat, manbaga mas'uliyat va tadqiqotchilik madaniyatini shakllantiradi; uchinchidan, zamonaviy fanlararo ta'lim uchun boy metodologik asos yaratadi; to'rtinchidan, raqamli ta'lim va ilmiy-ma'rifiy platformalar orqali merosni keng ommaga yetkazish imkonini beradi; beshinchidan, O'zbekistonning xalqaro ilmiy-madaniy imijini mustahkamlaydi. Muhammad ibn Muso Xorazmiy merosi misolida bu holat juda aniq ko'rinadi: algebra va algoritmik tafakkur bilan bog'liq ilmiy meros bugungi raqamli texnologiyalar, dasturlash, sun'iy intellekt, ma'lumotlarni qayta ishlash va matematik modellashtirishning chuqur ildizlarini anglashga yordam beradi. Xorazmiy merosini o'rganish talabalarga hisoblash jarayoni tasodifiy emas, balki qat'iy tartib, bosqichlilik, mantiqiy ketma-ketlik va yechimga olib boruvchi ilmiy yo'l ekanini tushuntiradi. Abu Rayhon Beruniy merosi esa kuzatish, tajriba, solishtirish, o'lchash, dalil va xolis xulosa chiqarish madaniyatining yorqin namunasi. Beruniy turli xalqlar madaniyatini, e'tiqodini, taqvimini, geografiasini, tilini va ilmiy qarashlarini qiyosiy yondashuv asosida tahlil qilgan bo'lib, bu uning ilmiy dunyoqarashi keng, bag'rikeng va manbaga asoslanganligini ko'rsatadi. Bugungi talabalar uchun Beruniy merosining eng muhim jihati shundaki, u boshqacha qarashdan qo'rqmaslik, boshqa madaniyatni o'rganish, fakti hissiyotdan ajratish va ilmiy xulosada adolatli bo'lishni o'rgatadi. Abu Ali ibn Sino merosida tibbiyot, falsafa, mantiq, psixologik kuzatish, axloq va inson tabiati haqidagi qarashlar uyg'unlashgan. Uning asarlari tibbiy bilimlarni tizimlashtirish, kasalliklarni kuzatish, tashxis va davolash masalalariga kompleks yondashish, inson salomatligini faqat jismoniy holat emas, balki ruhiy, axloqiy va ijtimoiy omillar bilan birgalikda ko'rish zarurligini ko'rsatadi. Bu yondashuv bugungi tibbiyot ta'limi, sog'lom turmush madaniyati, bioetika va kasbiy mas'uliyatni shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Mirzo Ulug'bek merosi esa ilmiy muassasa yaratish, ilmiy jamoani shakllantirish, aniq asbob-uskunalarga tayangan holda muntazam kuzatuv olib borish va ilmiy natijani jadval, hisob-kitob hamda tizimli kuzatuv asosida ifodalash madaniyatining namunasi. Uning rasadxonasi shuni ko'rsatadiki, buyuk ilmiy natija faqat iste'dod bilan emas, balki ilmiy infratuzilma, mehnat taqsimoti, jamoaviy izlanish, texnik imkoniyat va qat'iy intizom bilan yuzaga keladi. Imom Buxoriy va Imom Termiziy merosi esa manbani tekshirish, xabar ishonchligini aniqlash, rivoyat zanjiri, matn mazmuni, axloqiy mas'uliyat va ilmiy halollik kabi jihatlari bilan bugungi axborot madaniyati uchun ham dolzarbdir. Hozirgi davrda ijtimoiy tarmoqlarda tekshirilmagan ma'lumotlar, soxta iqtiboslar, noto'g'ri talqinlar va tezkor, ammo yuzaki xulosalar ko'paygan bir sharoitda muhaddislar maktabidagi manbani sinchiklab tekshirish an'anasi yoshlar uchun juda muhim tarbiyaviy ahamiyatga ega. Tadqiqotda aniqlangan yana bir muhim natija shuki, ajdodlar merosini o'rganishda "faxrlanish" va "tahlil qilish" o'rtasida aniq farq qo'yish zarur. Faqat faxrlanish hissiy natija beradi, tahlil esa ilmiy natija beradi; faqat ismni yodlash xotirani faollashtiradi, asarni o'qish va metodni tushunish esa tafakkurni rivojlantiradi. Shu bois oliy ta'lim muassasalarida allomalar merosi ma'naviyat soati yoki umumiy suhbat darajasida emas, maxsus seminar, manba

tahlili, loyiha ishi, raqamli katalog yaratish, ilmiy tarjima, fanlararo keys, ilmiy maqola va taqdimot shaklida o'rganilishi lozim. Masalan, Xorazmiy merosi bo'yicha talabalar oddiy tarixiy ma'lumot bilan cheklanmay, algoritmik masalalarni zamonaviy dasturlash tilida modellashtirishi mumkin; Beruniy merosi bo'yicha geografik o'lchash, taqvim va qiyosiy madaniyat masalalarini tahlil qilishi mumkin; Ibn Sino bo'yicha klinik kuzatish va tibbiy terminlar tarixi bilan ishlashi mumkin; Ulug'bek bo'yicha astronomik kuzatuv, rasadxona texnologiyasi va ilmiy jadval tuzish tajribasini o'rganishi mumkin. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ajdodlar merosini chuqur o'rganish jarayoni yoshlar ongida milliy g'urur bilan birga ilmiy mas'uliyatni ham uyg'otadi. Bu juda muhim, chunki milliy g'urur mas'uliyat bilan uyg'unlashmasa, u faqat shiorga aylanadi; mas'uliyat bilan birlashgan g'urur esa ilmiy izlanish, mehnat, ixtiro va amaliy natijaga olib keladi. Shuningdek, tadqiqotda raqamli muhit imkoniyatlari ham alohida natija sifatida qayd etildi. Qo'lyozmalarni raqamlashtirish, allomalar hayoti va asarlari bo'yicha elektron kataloglar yaratish, virtual muzeylar, interaktiv xaritalar, mobil ilovalar, multimedia darsliklar va onlayn kurslar tashkil etish merosni yoshlar uchun yanada tushunarli va jozibador qiladi. Ammo raqamlashtirish faqat matnni skaner qilish bilan tugamasligi kerak; u izoh, tarjima, ilmiy apparat, terminlar lug'ati, kontekst, topshiriq, test, muhokama va loyiha komponentlari bilan boyitilgandagina real ta'lim resursiga aylanadi. Shu ma'noda, ajdodlar merosi nafaqat o'tmish haqidagi xotira, balki bugungi universitet uchun tirik metodologik maktabdir. Tadqiqot jarayonida yana shunday natija kuzatildiki, buyuk ajdodlar merosini o'rganish yoshlarning kasbiy yo'nalishiga moslashtirilganda uning ta'sir kuchi sezilarli darajada ortadi. Pedagogika yo'nalishidagi talaba uchun ajdodlar merosi avvalo tarbiya, ustozshogird munosabati, axloqiy mas'uliyat va bilim berish madaniyati bilan bog'liq bo'lsa, informatika yo'nalishidagi talaba uchun u algoritm, tizimlilik, model va hisoblash tafakkuri bilan bog'lanadi. Tibbiyot yo'nalishidagi talaba Ibn Sino merosi orqali kasb etikasi, tashxis madaniyati, inson tanasi va ruhiy holatiga yaxlit yondashuvni anglaydi; arxitektura va muhandislik yo'nalishidagi talaba esa ajdodlar yaratgan me'moriy obidalar, geometriya, nisbat, konstruktsiya, shaharsozlik va muhitga moslashuv tajribasidan xulosa chiqaradi. Filologiya va tarix yo'nalishidagi talaba uchun bu meros matn, til, uslub, tarjima va tarixiy kontekst bilan bog'liq bo'lsa, iqtisod yoki boshqaruv yo'nalishidagi talaba uchun ilmiy maktablar, kutubxonalar, madrasalar va rasadxonalar faoliyati orqali bilimni tashkil etish tajribasini o'rganish imkoniyati paydo bo'ladi. Demak, merosni kasbiy kontekstga moslashtirish uni jonlantiradi, talaba uchun yaqinlashtiradi va umumiy tarixiy ma'lumotdan amaliy ilmiy resursga aylantiradi. Natijalar shuni ham ko'rsatadiki, ajdodlar merosini o'rganishda oila va ijtimoiy muhitning o'rni ham beqiyosdir. Universitet auditoriyasida berilgan bilim oila, kutubxona, muzey, ommaviy axborot vositalari va raqamli platformalar orqali qo'llab-quvvatlanmasa, uning ta'siri qisqa muddatli bo'lib qolishi mumkin. Shu sababli mazkur yo'nalishda ma'rifiy klublar, kitobxonlik kechalari, ilmiy suhbatlar, maktab va universitet hamkorligidagi ochiq darslar, mahalla kutubxonalarida allomalar merosi haftaliklari, talabalar uchun manba o'qish tanlovlari, ilmiy esse va loyiha tanlovlarini tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, ilmiy merosni o'rganishda baholash mezonlarini ham yangilash zarurligi aniqlandi. Talabadan faqat alloma

hayotiga oid ma'lumotni qayta aytib berishni talab qilish chuqur o'rganish natijasini ko'rsatmaydi. Baholashda talabani manbani tushunishi, tushunchalar o'rtasidagi bog'lanishni ochishi, tarixiy g'oyani zamonaviy fan bilan qiyoslashi, mustaqil xulosa chiqarishi va uni og'zaki yoki yozma ilmiy nutqda asoslay olishi asosiy mezon bo'lishi kerak. Bunday baholash talabani yodlash qobiliyatini emas, ilmiy fikrlash darajasini ochib beradi.

Muhokama. Buyuk ajdodlarimizning boy ilmiy merosini chuqur o'rganish masalasi muhokama qilinganda, avvalo, bu merosga munosabatda uchraydigan ayrim metodologik kamchiliklarni ochiq aytish zarur: birinchi kamchilik allomalar merosini ko'pincha tantanavor iboralar orqali yoritish, ammo ularning aniq ilmiy metodi, asarlari, muammoga yondashuvi, tajriba usullari va zamonaviy fan bilan aloqasini yetarlicha tahlil qilmaslikdir; ikkinchi kamchilik bu merosni faqat tarix yoki ma'naviyat faniga tegishli deb tor talqin qilishdir; uchinchi kamchilik qo'lyozma, tarjima, izoh, sharh, terminologiya va manbashunoslik madaniyatiga yetarli e'tibor bermaslikdir; to'rtinchi kamchilik esa yoshlar bilan ishlashda merosni interaktiv, loyiha asosidagi, raqamli va tadqiqotga yo'naltirilgan shakllarda yetkazish mexanizmlarining sustligidir. Aslida ajdodlar ilmiy merosi tayyor shiorlar majmuasi emas, balki ilmiy tafakkur laboratoriyasidir. Xorazmiy bizga matematik tartib va algoritmik fikrlashni, Beruniy xolis kuzatish va qiyosiy tahlilni, Ibn Sino chuqur tafakkur va tizimlashtirilgan bilimni, Ulug'bek ilmiy infratuzilma va kuzatuv intizomini, Imom Buxoriy manba ishonchligi va ilmiy halollikni, Navoiy esa til, tafakkur, insonparvarlik va ma'naviy kamolot uyg'unligini o'rgatadi. Demak, mazkur meros zamonaviy universitet uchun fundamental kompetensiyalar manbai sifatida qaralishi lozim. Bugungi oliy ta'lim muassasalarida ajdodlar merosini chuqur o'rganish uchun uch bosqichli modelni qo'llash maqsadga muvofiq: birinchi bosqich tanishtiruvchi-ma'rifiy bosqich bo'lib, unda talabalar allomalar hayoti, davri, asosiy asarlari va ilmiy yo'nalishlari bilan tanishadi; ikkinchi bosqich tahliliy-manbashunoslik bosqichi bo'lib, unda talabalar matn, tarjima, izoh, tarixiy kontekst, terminlar va ilmiy tushunchalarni tahlil qiladi; uchinchi bosqich integrativ-innovatsion bosqich bo'lib, unda ajdodlar ilmiy g'oyalari zamonaviy fan, texnologiya, pedagogika va amaliy loyihalar bilan bog'lanadi. Masalan, pedagogika yo'nalishida "Ajdodlar ilmiy merosi asosida o'quvchilarda tadqiqotchilik kompetensiyasini shakllantirish", informatika yo'nalishida "Xorazmiy algoritmik tafakkuri va zamonaviy dasturlash", tibbiyot yo'nalishida "Ibn Sino merosi va klinik fikrlash madaniyati", geografiya yo'nalishida "Beruniy tadqiqotlarida geodezik va geografik yondashuv", astronomiya va fizika yo'nalishida "Ulug'bek rasadxonasi va kuzatuv metodlari", filologiya yo'nalishida "Navoiy merosi va ilmiy-estetik tafakkur" kabi fanlararo seminarlar ishlab chiqilishi mumkin. Bunday yondashuv o'qitish jarayonini jonlantiradi, talabani faqat tinglovchi emas, izlovchi, tahlilchi va muallifga aylantiradi. Muhokamaning yana bir muhim jihati merosni xalqaro ilmiy maydonga olib chiqish masalasidir. Buyuk ajdodlarimiz ko'p hollarda jahon ilm-fan tarixida tan olingan bo'lsa-da, ularning merosi ba'zan umumiy sivilizatsion kontekstda beriladi va uning Movarounnahr, Xorazm, Buxoro, Samarqand, Farg'ona kabi mahalliy ilmiy maktablar bilan aloqasi yetarlicha ochilmaydi. Shu sababli O'zbekiston ilmiy muassasalari, universitetlari, tarjimonlari,

tarixchilari, manbashunoslari va raqamli texnologiya mutaxassisleri bu merosni ilmiy aniqlik, xalqaro standart va ochiq akademik muhit asosida taqdim etishi zarur. Buning uchun qo‘lyozmalarni raqamlashtirish, izohli tarjimalar tayyorlash, ingliz, rus, arab, turk va boshqa tillarda akademik nashrlar chiqarish, xalqaro konferensiyalar tashkil etish, ilmiy portallarni rivojlantirish, allomalar merosi bo‘yicha ochiq onlayn kurslar yaratish muhimdir. Shu bilan birga, ajdodlar merosini o‘rganish jarayonida zamonaviy pedagogika nuqtayi nazaridan ehtiyotkorlik ham zarur: o‘qituvchi allomalarni faqat ideal, xatosiz, afsonaviy obraz sifatida ko‘rsatib qo‘ysa, talaba bilan tarixiy shaxs o‘rtasida masofa paydo bo‘ladi; aksincha, allomani izlangan, mehnat qilgan, savol bergan, munozara qilgan, tajriba o‘tkazgan, ayrim masalalarda bahslashgan, davr sharoiti bilan kurashgan tirik ilmiy shaxs sifatida ko‘rsatish talaba uchun ancha ta’sirli bo‘ladi. Ilmiy merosni o‘rganishning tarbiyaviy kuchi ham aynan shunda: u yoshlarga buyuklik tayyor berilmasligini, ilmiy obro‘ ko‘p yillik mehnat, sabr, intizom va halollik orqali shakllanishini ko‘rsatadi. Bugungi talaba uchun eng foydali xulosa shuki, ajdodlarimiz dunyoni o‘zgartirgan bo‘lsa, bu ularning o‘z davridagi murakkab savollarga jasorat bilan javob izlagani tufaylidir; demak, bugungi avlod ham zamonaviy muammolar oldida tayyor shior bilan emas, bilim, texnologiya, tadqiqot va mas’uliyat bilan turishi kerak. Oliy ta’limda bu yondashuvni amalga oshirish uchun o‘quv dasturlarida ajdodlar merosiga oid mavzularni ko‘paytirishning o‘zi yetarli emas; asosiy masala ularni qanday metod bilan o‘qitishdadir. An’anaviy ma’ruza bilan bir qatorda manba ustida ishlash, kichik tadqiqot, ilmiy esse, taqdimot, munozara, elektron katalog yaratish, muammoli savol, keys-stadi, muzey va kutubxona bilan integratsiya, arxiv materiallari asosida seminar o‘tkazish, talabalar ilmiy to‘garaklarini tashkil etish zarur. Ajdodlar merosini chuqur o‘rganish jarayoni universitet, maktab, oila, kutubxona, muzey, mahalla, ommaviy axborot vositalari va raqamli platformalar hamkorligida olib borilsa, uning ijtimoiy samarasi yanada oshadi. Chunki meros auditoriyada boshlanishi mumkin, lekin u jamiyat madaniyatiga aylangandagina haqiqiy kuchga ega bo‘ladi. Shu bois buyuk ajdodlar ilmiy merosini chuqur o‘rganish milliy g‘ururdan boshlanib, ilmiy kompetensiya, kasbiy mas’uliyat va ijtimoiy faollik bilan yakunlanishi kerak. Aks holda, u faqat bayramona nutq bo‘lib qoladi; to‘g‘ri tashkil etilsa esa, u universitet auditoriyasidan laboratoriyaga, kutubxonadan raqamli platformaga, ma’naviyat soatidan ilmiy maqolaga, oddiy qiziqishdan mustaqil tadqiqotga aylanadi. Muhokama doirasida yana bir masalaga alohida urg‘u berish zarur: ajdodlar merosini chuqur o‘rganish zamonaviy texnologiyalar bilan zid emas, aksincha, ularni mazmun bilan to‘ldiradi. Bugungi kunda sun’iy intellekt, raqamli arxiv, elektron kutubxona, onlayn ta’lim platformalari, interaktiv xarita va vizualizatsiya vositalari tarixiy-ilmiy merosni yangi avlodga yetkazishda katta imkoniyat yaratmoqda. Biroq texnologiya maqsad emas, vositadir. Agar raqamli platformada faqat qisqa biografiya va rasm joylashtirilsa, bu chuqur o‘rganish bo‘lmaydi; agar u yerda asar parchalari, izohlar, terminlar lug‘ati, tarixiy xarita, muhokama savollari, testlar, loyiha topshiriqlari, audio-vizual materiallar va manbalararo bog‘lanishlar berilsa, u haqiqiy ta’limiy resursga aylanadi. Shu nuqtayi nazardan, oliy ta’lim muassasalari uchun “raqamli meros laboratoriyasi” konsepsiyasini joriy etish mumkin. Bunday laboratoriyada talabalar allomalar hayoti

va asarlari bo'yicha ma'lumotlar bazasi yaratishi, qo'lyozma va nashrlarni solishtirishi, tarixiy shaharlar xaritasini tuzishi, ilmiy terminlar indeksini shakllantirishi, qisqa ilmiy videodarslar tayyorlashi, podkast va elektron kataloglar ishlab chiqishi mumkin. Bu jarayon talabani tayyor axborot iste'molchisidan faol ilmiy kontent yaratuvchisiga aylantiradi. Yana bir muhim muammo shundaki, ajdodlar merosi ba'zan haddan tashqari umumiyashtirib yuboriladi: "buyuk", "bebaho", "nodir", "ulug'" kabi sifatlar ko'p ishlatiladi, ammo ilmiy mazmun kam ochiladi. Akademik yondashuvda esa har bir ulug'lash aniq dalil, asar, g'oya, metod yoki tarixiy ta'sir bilan asoslanishi kerak. Ilmiy matnning kuchi balandparvoz so'zda emas, aniqlikda. Shuning uchun kelgusida bu yo'nalishda tayyorlanadigan darslik, maqola, risola va taqdimotlarda umumiy maqtovdan ko'ra aniq tahlil, manba ko'rsatish, tushuncha sharhi va zamonaviy ahamiyatni ochishga e'tibor qaratish zarur. Shu bilan birga, ajdodlar merosini o'rganish jarayonida mahalliy ilmiy maktablar tarixiga e'tibor qaratish ham muhimdir. Samarqand, Buxoro, Xorazm, Farg'ona, Termiz, Shosh kabi ilmiy-madaniy markazlar alohida-alohida o'rganilganda, talabalar ilm-fan tasodifiy ravishda emas, balki muhit, maktab, an'ana, kutubxona, ustoz va muloqot mahsuli sifatida shakllanishini anglaydi. Bu yondashuv hududiy tarixni milliy ilmiy tarix bilan bog'laydi hamda har bir yoshda o'z yurti, shahri va mahallasining ilmiy-madaniy ildizlariga nisbatan mas'uliyat hissini kuchaytiradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, buyuk ajdodlarimizning boy ilmiy merosini chuqur o'rganish O'zbekistonning bugungi ta'lim, ilm-fan va ma'naviy-ma'rifiy taraqqiyoti uchun strategik ahamiyatga ega bo'lgan murakkab, ko'p qirrali va uzoq muddatli jarayondir. Mazkur merosni chuqur o'rganish avvalo milliy o'zlikni anglashga xizmat qiladi, biroq uning qiymati faqat ma'naviy faxr bilan cheklanmaydi; u zamonaviy ilmiy metodologiya, fanlararo ta'lim, raqamli texnologiyalar, yoshlar tadqiqotchilik kompetensiyasi va xalqaro ilmiy hamkorlik uchun ham muhim tayanch bo'la oladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ajdodlar merosini samarali o'rganish uchun uni uch asosiy yo'nalishda rivojlantirish zarur: birinchisi, manbashunoslik va akademik aniqlik asosida o'rganish; ikkinchisi, oliy ta'lim jarayoniga fanlararo modul, seminar, loyiha va tadqiqot ishlari sifatida kiritish; uchinchisi, raqamli platformalar, elektron kataloglar, izohli tarjimalar, virtual muzeylar va ochiq ta'lim resurslari orqali keng jamoatchilikka yetkazish. Bu jarayonda davlat siyosati, universitetlar, ilmiy markazlar, kutubxonalar, muzeylar, arxivlar, axborot texnologiyalari mutaxassisleri va pedagoglar o'zaro hamkorlikda ishlashi lozim. Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino, Farg'oniy, Ulug'bek, Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Mahmud Zamaxshariy, Alisher Navoiy va boshqa allomalar merosining bugungi ahamiyati shundaki, ular yosh avlodga faqat tarixiy faxr emas, balki tafakkur usuli, ilmga intilish, dalilga tayanish, xolislik, aniqlik, sabr va ijodiy izlanish madaniyatini o'rgatadi. Ajdodlar merosini chuqur o'rganish jarayonida eng muhim natija shundan iborat bo'lishi kerakki, talaba buyuk allomalar nomini bilish bilan cheklanib qolmasin, balki ularning qanday fikrlaganini, qanday savol qo'yganini, qanday metoddan foydalanganini, ilmga qanday munosabatda bo'lganini tushunsin. Shundagina bu meros ma'naviy targ'ibotdan ilmiy kompetensiyaga, tarixiy xotiradan amaliy tafakkurga, faxrdan faoliyatga aylanadi. Shunday ekan, buyuk ajdodlar ilmiy merosini chuqur o'rganish o'tmishga qaytish

emas, kelajakni chuqur ildizlar asosida qurishdir. Ilmiy xotirasi kuchli jamiyatning kelajagi ham mustahkam bo‘ladi; ildiz chuqur bo‘lsa, daraxt shamoldan qo‘rqmaydi. Amaliy taklif sifatida, oliy ta‘lim muassasalarida buyuk ajdodlar merosini chuqur o‘rganishga qaratilgan maxsus ilmiy-metodik dastur ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir. Mazkur dasturda allomalar merosi bo‘yicha ma‘ruzalar turkumi, manbahunoslik seminarlar, fanlararo loyiha ishlari, raqamli katalog yaratish mashg‘ulotlari, ilmiy maqola yozish ko‘nikmalari, muzey va kutubxona bilan hamkorlikdagi amaliy darslar, magistrantlar uchun tadqiqot mavzulari va yoshlar ilmiy konferensiyalari o‘zaro uyg‘unlashtirilishi lozim. Shuningdek, har bir ta‘lim yo‘nalishi o‘z kasbiy xususiyatidan kelib chiqib, ajdodlar merosiga mos modul ishlab chiqishi mumkin. Bunday tizim merosni umumiy ma‘naviy mavzudan aniq ta‘limiy texnologiyaga aylantiradi. Eng muhimi, bu jarayonda talabalarga tayyor xulosa berish emas, ularni mustaqil savol qo‘yishga o‘rgatish zarur. Chunki buyuk ajdodlarimizning asl sabog‘i ham aynan shundan iborat: ilm savoldan boshlanadi, izlanish bilan chuqurlashadi, dalil bilan mustahkamlanadi va jamiyatga foyda bergandagina haqiqiy qadriyatga aylanadi. Natijada meros hayotiy, ta‘limiy va ilmiy kuchga aylanadi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ilm-fan va ilmiy faoliyat to‘g‘risida”gi Qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta‘lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qadimiy yozma manbalarni saqlash va tadqiq etish tizimini takomillashtirishga oid qarori.
7. O‘zbekiston Respublikasining “Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida”gi Qonuni.
8. Allomalar.uz ilmiy-ma‘rifiy portali materiallari.
9. Abu Rayhon Beruniy ilmiy merosiga oid tarixiy va ensiklopedik manbalar.
10. Muhammad ibn Muso Xorazmiy hayoti va ilmiy faoliyatiga oid ilmiy-ensiklopedik materiallar.
11. Abu Ali ibn Sino tibbiy-falsafiy merosiga oid ilmiy adabiyotlar.
12. Mirzo Ulug‘bek astronomik maktabi va Samarqand rasadxonasi tarixiga oid tadqiqotlar.
13. O‘zbekiston tarixi va Markaziy Osiyo ilmiy-madaniy merosiga oid ilmiy nashrlar.
14. Pedagogika nazariyasi va yoshlar ma‘naviy tarbiyasiga oid o‘quv-uslubiy adabiyotlar.
15. Raqamli gumanitar fanlar, madaniy merosni raqamlashtirish va fanlararo ta‘limga oid zamonaviy ilmiy qarashlar.